

CSÁKÁNY BÉLA

Kisvárosi kultúra gyulai gyerek szemmel

Tandi Lajosnak barátsággal

Mi tagadás, elsápadtam, amikor udvarias hangú levelem érkezett két barátom aláírásával, jelezve hogy Tandi Lajos hatvanadik születésnapjára Festschrift készül, s ennek szerzői közé engem is tisztelettel várnak. Hiszen ha arra biztatnának, hogy megint menjek el demonstrálni Lajosunknak valamely feladatköréből való kibillentése ellen, máris mozdulnék, no de írni? Mit írhatok én számtanistaként a kultúra regionális tótumfaktumának köszöntésére? Kínálkoznék persze valami tartalmas elmélkedés a 60 mint természetes szám meglepő matematikai tulajdonságairól, csak hogy erről a rókáról az utóbbi években már nem egy bőrt lehúztam. Arról is lehetne értekezni, hogyan illenek bele a művészetek Neumann Jánosnak az önreprodukáló rendszerek szerkezetéről szóló megvilágosító vázlatába, de ehhez az utóbbit kéne előbb olvasóbarát módon kifejtenem, arra pedig aligha lenne hely a készülő kötetben. E mondat magyarázatoként elég annyi, hogy társadalmunk is önreprodukáló rendszer, nagy tudásunk gondolatai tehát a kultúra munkásainak a helyét is kijelölik – kissé már elavultnak tűnő szóval a kibernetika szemszögéből – „e szörnyű társadalom”-ban (csak József Attilát idéztem).

Ezen a ponton jött a megvilágosítás. Hiszen jómagam is – épp úgy mint minden élőlény – önreprodukáló rendszer vagyok! Ötletembe tehát az is belefér, hogy sajátmagamról írok, ezt pedig szívesen csinálom. Hogy az ünnepeltnek is tessenek, írhatok arról, hogyan találkoztam (vagy általánosabban: hogyan találkozhatott kisvárosi egyszerű emberek gyereke a múlt század harmincas-negyvenes éveiben) a kultúrával, közelebből énekekkel, táncokkal, színpaddal, s hogy a dolognak bizonyosan legyen újdonságértéke, korlátozhatom mindezt életem első tizenhét évére, vagyis az ünnepelt személy öntudatra ébredése előtti korszakra. (Egyszerű számolás mutatja, hogy ez 1950-ig tartott.) Igaz, Lajos egyéniségéhez inkább illenék a képzőművészeti próbálkozásaimra való visszatekintés, de ezekről – quae non sunt – csak annyi emlékem van, hogy grafikai munkásságommal tizenkét évesen egy liter rumot kerestem. Az elévülési idő régen letelt, most már elmondhatom, hogy ezt Hack Jani osztálytársamtól kaptam, pontosabban szüleitől a sok elegáns, színes térképért, amelyet Jani megbízásából földrajzi munkafüzetébe rajzoltam. Magam is fogyaszthattam a szeszestálból: máig számban érzem a kiskanálnyi rummal megbolondított háborús mentateák csodálatos ízét.

A téma meglévin, lássunk neki! Bizonyára sokakkal osztozom legelső gyermekkori élményeim egyikében: édesanyám főzés közben énekel.

Édesapámnak is jó hangja volt, el-eljárt a megyei pénzügyőr dalárda próbáira. Tőle tanultam az első székely népdalokat: Ahol én elmegyek..., El kéne indulni..., Elmegyek, elmegyek... Iskolába kerülve, könnyen ragadtak rám a zsoltárok, olyannyira, hogy nyolcévesen nagymamám egy távoli rokon virasztására is elvitt. Házának utcai szobájában feküdt ravatalon a halott, mi élők körülötte ültünk, estétől virradatig énekelve a zsoltárokat. A kevésbé ismerteket a jelenlévők egyike soronként előre olvasta. A 90. zsoltár, a „Tebenned bízunk” néhány versét a felnőttek mind tudták. Én ott tanultam meg, azóta sem felejtettem el. Bizony, ezt a komor, mégis felemelő dallamot sokszor kellett még énekelnem, nagyszüleim, aztán szüleim, és más kedves embereim, legutóbb hajdani jó tanárom, Tandori Károly fölött.

Aztán bevettek az iskolai énekkar szoprán szolámába, s 1942 kora tavaszán kétezer gyerek – a város összes iskolai kórusa – nagy igyekezettel próbálta együtt a Forr a világot Gyula legnagyobb terén, hogy majd a március 15-ei ünnepségen előadja. Lelkesen zengtük a finálét: „Szabad nép, szabad nép!” Ám a fellépés elmaradt, néhány nappal az ünnepnap előtt lefűjték a próbákat. Sok évvel később tudtam meg, hogy a nevezetes Történelmi Emlékbizottság szándékozott volna a szabadságharc emléknapján sok magyar városban ébresztzeni „az alvó nemzeti lelkeket”, az éber hatóság azonban nem kockáztatott. Később is nemegyszer énekeltem még Kodály nagy kórusművét, legutóbb a Szegedi Nemzeti Színházban, a Mihálka György születésnapját köszöntő közönség – mint alkalmi énekkar – tagjaként.

Hamarosan alkalom nyílt idegen nyelvű dalokat is hallgatnom. Negyvennégy nyarán egy Hitlerjugend alakulat állomásozott Gyulán. Mihez tartás végett rendszeresen végigvonultak a nagyobb utcákon német katonanótákat harsogva. Kedvelt számuk volt az „Erika”, én is élvezettel figyeltem, különös tekintettel a számomra új terelésre. Van némi igazsága Faludy Györgynek, aki nem kedvelte a muzsikát, mondván, hogy a melódia ki akarja szorítani a fejből a rációt. Néhány hónap múltán már a „Gyévuska” volt a sláger, persze magyarul: „Messze távoli hőmezőn...”. De az első orosz népdalt is megtanultam még azon az őszen. Rác tanár úr, a józsefvárosi kántor és gimnáziumi karnagy, az első világháborús hadifogság után művelt orosz asszonnyal tért haza városunkba, aki hivatásos tanerő hiányában néhány hónapig orosz nyelvre tanított bennünket. A tananyag része volt a „Szyep da szyep krugom”, amely azután magyarul mint „Pusztá néma táj” vált közzismertté. Tanárnőnk férjétől eközben az akkori középiskolai énekkarok műsorának standard darabjait tanultuk (pl. Weber: Ima a Bűvös vadászból), később meg Liszt Magyar királydalának akkor elterjedt, Kerényi Györgytől eredő változatát, amelynek nemcsak a dallama, hanem a szövege is a Rákóczi-nótát idézte. (Néhány év múltán Liszt kórusműve „korszerűbb” szöveget kapott Rossa Ernőtől, amely az „Új dalt zeng ma a mező és a rét” sorral kezdődött; fiam már azt tanulta az iskolában). A közönséges énekórákon Kerényi és Rajeczky klasszikus Énekes ábécéje volt a tankönyvünk.

Majd eljött az iskolák államosítása, s változott az énekkari repertoár, meg az énektanár is. Simon tanár úr vette át a karvezetői pálcát. Bár kisebb kórusal, de végül mégis elénekeltük a Forr a világot. Mindennapi kenyerünk pedig a népdal meg a mozgalmi dal lett. Népi kollégista osztálytársaink osztogattak egy stencilezett brosúrát, eladdig ismeretlen dalokkal, például „Sej a tari réten pirosbarna kislány...” meg „...Ulrich von Hutten a vezérünk s a szabadságért harcolunk!” (Akkoriban született, Lajos! Eljutottak-e hozzád ezek a dalok? Vagy eltűntek a NÉKOSZ nyomá-

ban?) Volt köztük egy pattogós diákinduló is, dallamát tekintve a szovjet hadsereg jubileumi indulója, de más szöveggel, nem a hivatalossal, amely utóbbiból a népi emlékezet csak a tréfás fenyegetést őrizte meg: „Úgy fenéken rúglak, hogy zúgva szállsz, mint a győzelmi zászló!”

Aztán a vezér 70. születésnapjára az Oderától keletre minden énekkar Alekszandrov Sztálin-kantátáját gyakorolta (benne a self-reference érdekes példájával: „...boldog az ember, ki róla dalol...”). A következő tavaszon meg az első megyei kultúrversenyre készültünk lelkesen, s bánatosan utaztunk haza Békéscsabáról, konstatálva, hogy a kultúrsoportok helyezési sorrendjét a zsűri – akkori nyelvezetet használva – osztályhovatartozásuk figyelembevételével döntötte el.

A tánccal valamivel később ismerkedtem, mint az énekkel. Tizenkét éves lehettem, amikor nagylány unokatestvérem téli délutánokon a szó legszorosabb értelmében a kályhától indulva próbált bevezetni a tangó és keringő világába, de kevés sikerrel. Az áttörés Nagy Sándor református lelkipásztor, népszerű nevén „Tiszi” érdeme volt. Nem az egyetlen érdeme, mert – ami nagy szó – élvezetesen oktatta számunkra a hittant, és ő irányította városkánkban a „Soli Deo Gloria” református diákegyletet is. Ez az egylet rendezte 1943-ban a történelmi jelentőségű szárszói konferenciát az ország jövőjéről, kisdíjak számára azonban korukhoz inkább illő foglalatosságokat nyújtott. Ilyen volt az elmaradhatatlan – és a református kultúrház nagy udvarán gyakran ócska teniszlabdával játszott – foci, továbbá fülbemászó dallamú újfajta egyházi énekek és régi népdalok meg katonanóták éneklése, majd az ugyancsak izgalmas bibliaverseny (aki tudja, mi az, tartsa fel a kezét... inkább megmondom: mindenki kezében volt egy Károli-biblia, a vezető hangosan felolvasott a sajátjából egy aranymondást, azaz vastagbetűs verset, s amelyik gyerek leghamarabb megtalálta és bemondta, hogy pl. Máté evangélioma 10. rész 32. vers, az kapott egy pontot), s végül, de nem utolsósorban, a néptánc-tanulás.

Mindezeknek mestere volt Tiszi, aki a futballt meg a bibliaversenyt inkább nagydiák segédjére, Kertész Andorra, becenevén Putyura hagyta – belőle később a debreceni és a hallei egyetem matematika-professzora lett – de az éneket, meg a népi táncot maga tanította. Persze, sem lányaink nem voltak, sem fellépési lehetőségünk, az alapvető mozdulatokat mégis sikerült annyira elsajátítanom, hogy amikor 1947-ben tánciskolát jártam, már a vizsgabálon sem volt gondom, pedig ott csizmában kellett járnom a kanásztáncot. Ezzel együtt sem volt esélyem arra, hogy a gimnázium néptáncsoportjába bekerüljek – azok olyan színvonalon ropták, hogy a megyei kultúrversenyen sem pontozhatták le őket. Néhányuknak, például a Manninger-testvéreknek, életpályája lett a népi tánc. Jómagam nem is álmodtam róla, hogy valaha még néptáncra perdülök, ez mégis bekövetkezett egy bő évtizeddel később Arató Matyi barátom, a hajdani makai regőscserkész, ma pesti állami-díjas matematikus unszolására. De ez már ugyanúgy túl van a magam szabta időhatáron, mint kórustagként való fellépésem a szegedi lövészezred augusztus 20-i ünnepségén, ahol az erre az egy alkalomra verbuvált énekkar Gyulai Jóska fizikus-akadémikus vezetésével többek között a Takarodót adta elő Erkel Névtelen hősök című operájából. Igaz, a karnagy akkor velem együtt még csak frissen végzett egyetemista volt.

Hátra van a színpad, s hogy erről is van mondanivalóm, talán azon is múlik, hogy Gyulán a földművelő ifjúság körében az 1920-as években élénk amatőr színjátszó élet virágzott, legalábbis erről tanúskodik két fennmaradt csoportkép. Az egyik szemmel láthatóan valamely irredenta színdarab szereplőit örökíti meg, köztük nagylányként jó anyámat, a másiktól pedig szüleim elbe-

széléséből tudom, hogy Tóth Ede halhatatlan (rosszabb nyelvek szerint kiirthatatlan) népszínműve, „A falu rossza” előadásának emlékére készült, középen a két főszereplővel, édesanyámmal meg nagybátyámmal, Pálkás Lajossal. Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy középiskolás gyerekként – ami akkor 10-18 évest jelentett – magam is nem egyszer felléptem a világot jelentő deszkákra az említett református kultúrházban. Először kisdíakként önmagamot játszottam, ti. első kisdíjak voltam Kovách Aladár Apáczai Csere Jánosról szóló „Téli zsoldár” című drámájában. Annak az előadásnak is spiritus rectora volt Tiszi, még inkább a másíknak, hiszen annak a darabnak nemcsak a rendezője, a szerzője is ő volt. A témája meg a szabadságharc, közelebről Petőfi, s jómagam Bem apót alakítottam bő tizenöt évesen. Tábornoki jelmezűl vadonatúj szürke télikabátom szolgált, amelyet apám kihordott szolgálati köpenyéből készített a szomszédunkban lakó szabómester, katonás jellegét pedig az akkortájt divatos paszományok biztosították. Szövegeből már csak egyetlen, máig érvényes mondatra emlékszem: „Petőfi nem hal meg soha.” Mindkét alkalommal óriási tapsot kaptunk, ami aligha az előadások színvonalán múlt, inkább azon, hogy szűk esztendők voltak, s a kisvárosi nép nagyon ki volt éhezve a színházra. Nem is beszélve arról, hogy a telt ház felét a szereplők rokonai, barátai tették ki. Nagyon sokan nagyon sokat kaptak attól a kultúrháztól a gyulai Újváros akkori lakói közül. Én például ott hallgattam először komoly zenét: Mozart K.331-es zongoraszonátájának Rondo alla turca tételét, magyarul a török indulót játszotta 1947-ben Kertész Lajos, a gyulai református kántor fia, a már említett Andor bátyja, további pályája során a pesti zeneművészeti főiskola tanára.

Hogy ez utóbbi körmondatom eleje is érthető legyen, mintegy utóiratként rá kell mutatnom, hogy 1944-től négy éven át nem volt rádiónk, s arra is, hogy miért nem volt. Ez a történet ugyan nem tartozik ide, de Lajosunk kedvéért mégis leírom, hadd lássa, amit bizonyára úgyis tud: milyen apróságokon múlik, hogy a kultúra üzenetei eljuthatnak-e a címzettekhez.

Negyvennégy háborús őszén a megafonok – és az akkor még működő kisbírók – közhírré tették, hogy a lakosság köteles beszolgáltatni rádióit. „Nem oly hangan volt ez mondván, hogy még egyszer, vagy hiába...” – idéznem kell Arany Jánost, hiszen a mai lakosság az effajta hirdetményt aligha venné komolyan, de az más világ volt. Szomorúan mondtam apámnak: „Úgyis elviszik az oroszok, hadd szereljem ki belőle legalább a mágnespatkót...” Ráállt szülőm, még segített is. Tavasszal mindenki elámult, amikor a hatóság kihirdette, hogy be lehet menni a rádióért. Volt ám nemulass, mert a mágnespatkó eltávolítása irreverzibilis műveletnek bizonyult. „Nohát akkor nem lesz rádiónk, engem nem érdekel a politika” – döntött apám. Ezért aztán évekig nem hallgathattuk sem a politikát, sem az apolitikus muzsikát, de még az aktuális slágereket (pl. „Munkára fel, dolgozni kell mindenkinek most végre már” meg „Völgyvidéken és hegygerincen át”) sem – az utóbbiakat esetleg a főtcai megafonon át, a széljárástól függően. Csak az 1948-as olimpia előtt engedélyezte jó apám, hogy nyári keresményemből rekonstruáltathassam a készüléket. Így volt, rég volt, s mivel fiatal voltam, szép volt!